

SİYASETNÂMELER'İN KLASİK KAYNAKLARI

Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskişehir

ÖZET

“Siyaset” kelimesinin bir çok farklı lügat anlamı olmakla birlikte, günümüzde daha ziyade, kamu düzenini sağlamak için yapılan faaliyetler veya devletler arası ilişkileri düzenleyen bilim anlamında kullanılmaktadır. Geçmişte İslam dünyasında devlet yönetimi ve hükümdarlara dair yazılan eserlere genel olarak “Siyasetnâme” adı verilmektedir. Siyasetnâmeler, dönemin hükümdar ve devlet adamlarına pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletli bir yönetim oluşturmalarını sağlamak amacıyla yazılan siyasi, ahlakî ve dinî içerikli eserlerdir.

İslam dünyasında VIII. yüzyılın ortalarından itibaren yazılmaya başlanan Siyasetnâmelerin ilk kaynaklarını önceki kültür ve medeniyetlere dair eserler ile, yönetim sanatına dair tecrübeler oluşturmaktadır. Tarih ve Siyasetnâme yazarları, başta Fars tarih ve siyaset geleneği olmak üzere, Hind hikmetinden ve Yunan filozoflarının ideal devlet düşüncesinden esinlendiler. Siyasetnâmelerin klasik kaynaklarını; İran krallarının hayat hikayelerini anlatan Hudaynâme ve Âyinnâme gibi eserlerle, Abbâsîlerin ilk devirlerinde idarecilik görevi yapan Bermekîler ve İbnü'l-Mukaffa gibi Fars kökenli devlet adamlarının eserleri; Hind filozof ve krallarının siyasi kuralları ve ahlakî uygulamaları; Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi Yunan filozoflarının ideal devlet kuramına dair görüş ve sözleri; İslam öncesi Arap krallarının hikayeleri ve siyasi tecrübeleri ile Uzak Doğu Çin kültürüne mensup filozof ve kralların siyaset sanatına dair bilgi ve tecrübeleri oluşturmaktadır. O devirde mevcut olan bu malzemeler, müslüman bilginler tarafından İslami anlayışla sentezlenerek Siyasetnâme türü eserlerin ilk kaynaklarını oluşturmuşlardır.

ANAHTAR KELİMELER

Siyaset, Ahlak, Siyasetnâme, Nasihatnâme, Âdâbu'l-mülûk, Nasihatü'l-mülûk.

CLASSICAL SOURCES OF *SIYASATNÂMA*'S

SUMMARY

The word “siyasat”, however its connotations are numerous, is more likely to imply today a scientific discipline regulating the social order of a country or the international relations between different states. In Islamic history those political writings dealing with state administration and monarchs came to be called “Siyasatnâma”. Siyasatnâma's have a political, ethical and religious content and are designed to make advices to rulers and to assist them in establishing a fair administration.

Coming into view first in VIII. century, *siyasatnâmas* have their origin in works handling former cultures and civilizations as well as in experiences of the art of administration inherited from the past. Authors of siyasetnâmes and history writers are inspired first by the Persian political and historical tradition and then by the Indian wisdom and the ideal of a fair state administration of the ancient Greek philosophers. The classical sources of siyasatnâmas can be found among the Persian *Hüdaynâmas* and *Âyinnâmas* which described the life stories of the Persian kings; the works of the statesmen of Persian origin such as *İbnü'l-Mukaffâ* and *Barmakîs*, who served in early Abbasid state as governors, the ethical practices and political rules of the Indian kings and philosophers, the views of Greek philosophers such as Socrates, Plato and Aristotle about the ideal of state administration, the narratives and political experiences of the pre-Islamic Arabian monarchs and the knowledge and experiences of the Chinese kings and philosophers. These early materials of siyasetnâmes are utilized by the Muslim scholars and adapted to the Islamic thought so as to give rise to the early examples of its kind in Islamic history.

KEY WORDS

Politics, Ethic, The book of counsel for Kings, State Administration, Kings.

1. GİRİŞ

Bu çalışmamızda, “Siyasetnâmeler” örneğini ele alarak, geleneksel İslam siyaset düşüncesinin oluşumunda İslam'dan önceki kültür ve medeniyetlerin etkisini göstermeye çalışacağız. Konuya olan ilgimiz XIII. yüzyılda yazılan ve Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykûbad'a takdim edilen bir Siyasetnâme'yi¹ dilimize çevirerek kültür dünyamıza sunma çabası ile başladı. Bu eserin tercümesini tamamladıktan sonra dönemin diğer Siyasetnâmeleri ile yaptığımız mukayeselerde, hepsinin aynı kaynaklardan beslenen bir gelenek oluşturduğunu gördük. Bu durum bizi, Siyasetnâmelerin ilk kaynaklarını tespiti yönlendirdi.

Klasik dönem İslam siyaset düşüncesi, daha çok devlet başkanlığı (Hilafet-İmamet) konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından önce, idare konusunda herhangi meşru bir otorite veya müesseseyi vasiyet etmemesi, ya da bir halef bırakmaması, devlet başkanlığına kimin getirileceği tartışmalarını gündeme

¹ Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdi's-Samed el-Osmânî ez-Zencânî, *el-Letâifü'l-'alâiyye fi'l-fedâilî's-seniyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi Bölümü, No : 316.

getirmiştir. O'nun vefatından hemen sonra ortaya çıkan bu tartışmalar İslam toplumunun gelecekteki fikrî, idarî, sosyal ve siyasî gelişmesinde etkili olmuştur. İlk devir İslam bilginleri, devlet yönetimi ile ilgili konuları erken bir dönemden itibaren, nazarı olarak İslam kamu hukukuna dair yazdıkları eserler (Fıkıh kitapları) içinde ele aldılar. Daha sonra başta Mâverdî (974-1058) olmak üzere, Bağdadî (öl.1037), Gazzâlî (1058-1111), İbn Cema'a (1241-1333), İbn Teymiye (1263-1328) ve İbn Haldûn (1332-1406) gibi meşhur bilginler *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, *es-Siyâsetü's-şer'iyye* veya *Nasihatü'l-mülûk* gibi eserler yazdılar. Bununla birlikte İslam siyaset düşüncesine dair görüşler Tarih, Felsefe ve Edeb (Ahlak) kitaplarına; hatta Kur'an ve Hadis şerhlerine serpiştirilmiştir. İslam siyaset tartışmalarının genel amacı, ideal olan ve emredilenlerle, tatbik edilen politika arasında ılımlı bir yol bulmaya yönelikti (Uğur, tsz., 69-70).

Günümüzde de klasik dönemdeki bu yönelişin nedenlerini ve temellerini ele alan çalışmalar yapılmıştır. Bizim amacımız Siyasetnâmelere giren Fars, Hind ve Yunan gibi kadim kültürlerle ait bilgi birikimini göz önüne alarak bir durum tespiti yapmaktır. Kadim kültürlerin İslam siyaset kültürü ile karşılıklı etkileşiminin boyutları da yine başka bir çalışmayla derinlemesine ele alınabilir. Bununla birlikte biz, son kısımda teorik bilginin yanı sıra, kültürler arası etkileşimin İslam siyaset geleneğine etkilerinin kısa sentezlerini yapmaya çalışacağız.

“Siyaset” kelimesinin bir çok farklı lügat anlamı olmakla birlikte, günümüzde daha ziyade, kamu düzenini sağlamak için yapılan faaliyetler veya devletler arası ilişkileri düzenleyen bilim, anlamında kullanılmaktadır. Geçmişte İslam dünyasında devlet yönetimi ve hükümdarlara dair yazılan eserlere genel olarak, Arapça “siyaset” ve Farsça mektup anlamına gelen “nâme” kelimelerinden mürekkep bir isim olan “Siyasetnâme” adı verilmektedir (Levent, 1963, 168-171; Arslan, 2000, 419).

Siyasetnâmeler, dönemin sultan ve devlet adamlarına pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletli bir yönetim oluşturmalarını sağlamak amacıyla yazılan siyasî, ahlakî ve dinî içerikli eserlerdir. Genellikle devlet başkanları için yazılırlar. Bununla birlikte, devlet görevlileri (vezir, vali gibi) için yazılanların yanı sıra; genel olarak siyaset sanatı dahil, ibadet, ahlak, âdâb-ı muâşeret gibi dinî ve sosyal içerikli olanlar da vardır. Devlet başkanları için yazılanlara genellikle; *Nasihatü'l-mülûk*, *Tuhfetü'l-mülûk*, *Enîsü'l-mülûk* gibi adlar verilirken, vezirler için yazılanlara; *Nasihatü'l-vüzerâ*, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, *Hadikatü'l-vüzerâ*, *Mir'atü'l-vüzerâ* gibi adlar verilir. Ayrıca hem sultan hem de vezirler için yazılanlara, *Nasihatü's-sultân ve'l-vüzerâ* gibi ortak adlar verilmektedir (Uğur, tsz. 20).

İslam dünyasında siyaset tartışmaları, Halifelik kurumunun ortaya çıkması ile erken bir devirde başlamış olmasına rağmen, devlet adamlarına ve yöneticilere siyaset sanatını öğretmek ve nasihat etmek gayesi ile yazılan Siyasetnâme geleneğinin VIII. yüzyılın ortalarından itibaren başladığı söylenebilir.² Müslümanlar tarihte az görülen bir hızla, Suriye, Irak, İran ve Mısır gibi bölgeleri feth ettikleri zaman Mezopotamya, Asur, Bâbil, Fars ve Grek (Yunan) gibi kadim kültürlerin önemli merkezlerini de ele geçirdiler. Aslında Araplar, tarih boyu süren göçler ve

² Siyaset sanatı ve iyi idare konusunda ilk yazılan eserler İbnü'l-Mukaffâ'nın *er-Risâletü's-sahâbe* adlı eseri başta olmak üzere, diğer telif ve tercümeleridir. Bunu takiben pratik anlamda idarecilere yol gösteren ve nasihatlerde bulunan eserler kaleme alınmıştır (Fuat Abdulmun'im, İskenderiye tsz, s.2 ; Rosenthal, 1996, 99).

ticari ilişkiler sayesinde çevre ile sürekli irtibat halinde idiler. Ancak bu ilişkiler İslamın gelişi ile canlılık kazandı. Böylece müslüman Araplar, medenî bakımdan farklı birikimleri olan toplumları egemenlikleri altına aldılar ve bu milletler ile ilmi, kültürel ve felsefi yönden diyaloga girmeye başladılar (Hitti, 1989, c.I, 266-267).

Müslümanların kadim medeniyetlerle ilk ilmi ve kültürel teması, tarih boyu diğer medeniyetlerde olduğu gibi, tercüme yoluyla oldu.³ İslam dünyasında ilk tercüme faaliyetleri Emevîler (661-750) devrinde Halid b. Yezid'in (öl. 704) sanata dair yaptırdığı çevirilerle başladı (İbnü'n-Nedîm, 1970, II, 581; Ülken, 1935, 109; Fahri, 1992, 12). Emevî Halifesi Hişam (724-743) geniş boyutlu İslam fetih hareketinden sonra devleti kurmak ve organize etmek amacıyla, İran ve Bizans gibi kadim devletlerdeki yönetim metodlarına ilgi gösterdi. Devletin bürokratları (küttab) bu konuda faydalı olabilecek kitapları onun kullanımı için tercüme ettiler. Halifenin önde gelen bürokratu Mevlâ Ebu'l-'Alâ Sâlim, Aristo'nun İskender'e yazdığı zannedilen ve hemen hemen büyük bir bölümü Grek menşeli, fakat Fars kültüründen de etkiler alan risaleleri tercüme etti. O'nun, Horasan'da artış gösteren yönetim zorluklarına çözüm bulmak için Emevî valilerine yazdığı pratik amaçlı *Kitâbu fi's-siyâseti'l-'âmmiyye* adlı risalesi özellikle önemlidir. Ayrıca Tarihçi Mes'ûdî (öl.956) de, Halife Hişam için İran krallarının hikayelerini içeren bir çeviriye gördüğünü söylemektedir (Gibb, 1991,78; Bosworth, II, 985). Daha sonra Ebu'l-'Alâ Salim'in halefi ve Emevîlerdeki Dîvânü'r-Resâil'in meşhur bürokratlarından Abdülhamid b. Yahya el-Katib, son Emevî Halifesi Mervan b. Muhammed (744-750)'in veliahdını (oğlu) tayin için uzun ve detaylı bir risale yazdı. Bu risale, adaletli bir yönetim oluşturabilmek için gerekli ahlakî yeterlilikleri içeren, siyasî ahlak bölümü ile askeriyenin organizasyonu üzerine ayrıntılı pratik bilgilerden oluşmaktaydı (Bosworth II, 984).

Abbâsîler (750-850)'in ilk devirlerinde müslümanlar, yabancı kültür ve medeniyetlere, özellikle İran asıllı vezir ailesi Bermekîler'in tesiriyle Fars kültürüne, kapılarını açtılar. İkinci Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan itibaren yoğun ve sistemli bir tercüme faaliyeti başlatıldı. Bu devirde yapılan tercüme çoğunlukla tıp, kozmografya, hendese ve mantık ilimleri ile alakalı olup, daha çok Farsça ve Sanskritçe'den yapıldı. Bununla birlikte Hind, Fars ve Yunan düşünce ve kültür dünyasından bir takım siyasî, dinî ve ahlakî içerikli eserler de tercüme edildi (Demirci, 1996, 93-94).

Abbâsîler'in iktidara gelişinden, Me'mûn'un halifeliğine kadar (750-813) geçen sürede çoğunluğunu Farsça, Hindçe ve Yunanca kitaplar oluşturmak üzere; İran, Hind ve Yunan'ın felsefe, tıp, matematik, astronomi ve gramer gibi tabîi ilimlerinin yanı sıra, devlet ve siyaset geleneğine ait bilgi ve tecrübeler de İslam dünyasına intikal etti. Özellikle siyaset konusunda Abbâsîler, İran Sâsânî siyaset geleneğinden etkilendiler. Bunun nedeni Abbâsîleri zafere ulaştıranlar, İran'lı idiler ve Abbâsîler eski İran'ın büyük imparatorluk sahasında kurulmuştu. Bu yüzden aydın zümre ve siyasi düşünürler İran'ın siyasî mirasına yöneldiler ve onlardan esinlendiler. Müslüman mütefekkirler Nasihatnâme (Siyasetnâme)'lerden ilham aldılar ve onlardan nakiller yaptılar. Model olarak eski İran kralları örnek alındı ve

³ Bilindiği gibi İlk çağda eski Yunan uyanışı Anadolu, Fenike ve Mısır tercümeleriyle; orta dönem Türk Uygur uyanışı Hind, İran ve Nasturî tercümeleriyle; İslam uyanışı Yunan (Nesturî, Yakubî), Hind ve İran tercümeleriyle; yeni Batı uyanışı ise İslam (Türk, Arap, Acem), Yahudî ve Yunan tercümeleriyle gerçekleşti (Ülken, 1935, 19).

konular İslam'a adapte edildi. Öyle ilerlemeler oldu ki bu konuyu ele alanlar siyasî gelenek dışında İran'dan başkasını unutturmaya amaçladılar (Uğur, tsz., 73-74).

Câhiz (768-869)⁴, *Kitâbu't-tâc* adlı eserine İran kralları ile başladığını, çünkü onların bu tür görgü kurallarını ortaya koyduklarını ve müslümanların onlardan siyasî yönetim ilkelerini aldıklarını söyler (Câhiz, 1914, 5, ayrıca Mukaddime Bölümü, 24; Rosenthal, 1996, 112 ve 52. dipnot). Meşhur Siyasetnâme yazarı Muhammed b. Turtûşî (öl 1123) *Sirâcü'l-mülûk* adlı eserinin mukaddimesinde; eserini kaleme alırken, kadim kültürlerin siyasî tecrübelerini, geçmiş milletlerin ve hükümdarların devlet idaresine dair siyasetleri konusunda kural ve kanunlarını araştırdığını, içlerinden örnek olacak güzel yaşayış ve sözleri derlediğini söyler. Sözü nü ettiği geçmiş milletlerin ise Arap, Fars, Rum, Hind, Sind ve Sind-i Hind olduğunu ilave eder (Turtûşî, 1994, 9; Turtûşî, 1995, 30). Kitabın kırk sekizinci bölümüne başlarken; "Bu bölüm Hind, Çin, Sind ve Rum meliklerinin hayatlarından ve uygulamalarından seçildi" der (Turtûşî, 1995, 337). Turtûşî kitabının altmış üçüncü bölümünü beş fasıla ayırmış ; sırasıyla İran, Hind, Rum, Çin ve Arap filozoflarının siyasete dair hikmetli sözlerine yer vermiştir (Turtûşî, 1995, 491). Aynı eserin farklı bir nüshasında, eserin ismi "*Kitâbu sirâci'l-mülûk ve'l-hulefâ ve minhâci'l-vulât*" yazıldıktan sonra, bu eserin Arap, Fars, Hind ve Rum kaynaklarından yararlanılarak yazıldığı ifade edilir.⁵ Seâlibî'nin *Âdâbu'l-mülûk* adlı eserini neşreden Dr. Celîl el-Atıyye, kitabın kaynaklarını tespit ederken İslam tarihi kaynaklarının yanı sıra, İbnü'l-Mukaffa'nın muhtelif eserleri ile Yunan kültüründen Aristo'nun İskender için yazdığı bir risaleyi kaynak olarak göstermektedir (Seâlibî, 1990, Giriş Bölümü). Eyyübîler devri yazarlarından Abdurrahman b. Nasr eş-Şeyzerî (öl. 1193)'nin Selahaddin Eyyübî'ye takdim ettiği *en-Nehcü'l-mesbûk fi siyâseti'l-mülûk* adlı eseri yayınlayan Dr. Muhammed A. Demec eserin kaynaklarından bahsederken " Bu kitap hazırlanırken, Fars ve Hind alimleri ile Yunan filozoflarının hikmetli sözlerinden ve hikayelerinden yararlanılmıştır" demektedir (Şeyzerî, 1994, 35; Şeşen, 1983, 15). Leyla H. Saadeddin, *Arap Edebiyatında Kelîle ve Dimne'nin Yeri*, adlı eserinde, Siyasetnâmelerin nüvesini oluşturan İbnü'l-Mukaffa (öl. 759)'nın yaşadığı dönemde Basra'da Nabat, Hind, Fars ve Yunan kültürleri ile İslam öncesi dinlere ait her millettten insanların toplandığını ve bu insanların, uyanış devrinde olan İslam kültürüne tesir ettiğini ifade eder (Leyla H. Saadeddin, tsz., 19, 42-48). Görüldüğü gibi, bir çok Siyasetnâmede bu tür eserlerin klasik kaynakları arasında Fars, Hind ve Yunan kültürüne dair tecrübe ve bilgi birikiminin bulunduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte diğer Siyasetnâmelerde kaynaklar açıkça zikredilmemiş olsa da, metin içerisinde geçen kadim kültürlere ait bilgilere rastlanmaktadır. İran krallarının, Hind ve Yunan Filozoflarının siyasete dair gelenekleri İslam dünyasında İbn-i Kuteybe, Câhiz, Beyhakî, Mes'ûdî, Mâverdî, Nizâmülmülk, Seâlibî, Turtûşî, Gazzâlî, İbn-i Abdî'r-Rabbih, Zencânî, Şeyzerî gibi bir çok Siyasetnâme ve tarih yazarı tarafından kullanılmıştır (Rosenthal, 1996, 99). Bu yazarlar klasik siyaset geleneği ile İslam siyaset teorisini başarılı bir şekilde sentezlemişlerdir.

⁴ Câhiz (768-869) yılları arasında yaşamış Basralı seçkin bir bilim adamıdır. Siyasetnâme türü eser yazarların ilklerinden olup, kendisinden sonrakilere örnek olmuştur. Geniş bilgi için bkz. (Şeşen, "Câhiz" mad. VII, 20-24).

⁵ Çorlulu Ali Paşa Nüshası No: 363.

2. FARS KÜLTÜRÜ

Abbâsî Devletinin kuruluşunda Mevâlî⁶ denilen zümrenin oldukça önemli bir katkısı oldu. Bu zümreye mensup Fars kökenli vezirler, kâtipler, danışmanlar ve devlet adamları doğal olarak devletin ilk devirlerinde yönetimde görev aldılar. Bu kişilerin özel gayretleri sayesinde Fars kültürüne ait kitapların çevirileri ile siyaset geleneğine dair tecrübe ve bilgi birikimi, İslam kültürüne aktarılmış oldu. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde, İran'ın kozmopolit bir kültür merkezi olan Cundişâpûr'dan gelen Bahtîşu (Buhtîşu) ailesi ile birlikte, başta vezir ailesi Bermekiler olmak üzere Abdullah b. Mukaffa, Fazl b. Nevbaht, Hasan b. Sehl, Yusuf b. Halid, Yahya b. Salim, Cebele b. Salim ve İshak b. Yezid gibi bir çok bilginler topluluğu Fars kültür dünyasındaki edebiyat, tarih ve siyaset ile ilgili kitapları tercüme ederek bu ilmî geleneği Bağdat'a taşıdılar (İbnü'n-Nedîm, 1970, c. II, 589-715-717 ; Demirci, 1996, 82).

Fars siyaset geleneği ile ilgili tecrübelerin, Farsça'dan Arapça'ya intikalinde en önemli rolü İran menşeli Abdullah b. Mukaffa oynadı. Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un katipliğini yapan İbnü'l-Mukaffa, yazdığı telif ve tercüme eserleriyle Arap, Fars, Hind ve Yunan kültürlerini kaynaştırdı. Bu kültürlerden yararlanarak zamanın yönetimine çeşitli alanlarda tavsiyelerde bulundu. Nitekim onun Fars kültür, tarih, siyaset, âdet ve gelenekleriyle dinî hayatına dair Halife Mansûr'un emriyle yaptığı telif ve tercümelerin bir çoğu, Abbâsîler'e göre daha eski ve köklü bir yönetim düzenine sahip olan Sâsânî saray adabına aittir. İbnü'l-Mukaffa eski Fars ilim ve siyaset geleneğini bilmesi, bürokratik tecrübesi dolayısı ile meselelere nüfuzu ve ıslahatçı tavırlarıyla, İslam siyaset kültüründe, "Devlet başkanlarına tavsiyelerde bulunarak, iyi idarenin yollarını gösteren" siyasî ve ahlakî eserler yazma geleneğini başlatmıştır. Pehlevî dilinden Arapçaya yaptığı başarılı çeviriler, Sâsânî devlet geleneğiyle çağının İslamî anlayışları arasında köprü oluşturmuş; Fars ve bir ölçüde de Grek kültürüne dair geniş bilgisiyle müslüman ilim ve fikir adamlarının erken bir dönemde buluşmasını sağlamıştır (Kutluer, XXI, 134). Siyasetnâmeler de Arapça literatüre, onun Orta İran dili olan Pehleviceden çevirdiği siyaset, ahlak ve eğitimle ilgili telif ve tercüme eserleriyle girmiştir (Mâverdü, 1984, 2; Watt, 1999, 81) denebilir.

İbnü'l-Mukaffa'nın, *er-Risâle fi's-Sahâbe* (veya *er-Risâletü's-Siyâse*) adlı eseri, Halife Mansûr'a hitaben yazılmış siyasî, idarî, askerî, malî, adlî ve sosyal aksaklıkları ve bunların çözümüne dair tavsiyeleri, sarayın iç sorunlarını, halifenin vezir, vali ve emirlerin seçiminde dikkat etmesi gereken hususları, halkın saraydan beklentilerini açık ve cesur bir dille ifade eden tam bir ıslahat programı niteliğindedir. Bu risale Abbâsîler devrinin başlangıcında yaşanan ülke sorunlarına, Fars tarihinden ve Sâsânî yönetim düzeninden etkilenecek çözüm önerileri sunmaktadır. Halife Mansûr'a siyasî ve idarî tavsiyelerde bulunarak, tarımla uğraşan sınıfların durumlarının sağlamaştırılıp saltanatın askerî gücünün bunlara dayandırılmasını, Emevîler'den yana olanların gönüllerinin alınmasını, din adamlarının devlete bağlanarak ulemanın resmi hiyerarşisi içinde tutulmasını ve hukukî meselelerdeki kararlarda nihai olarak halifenin yetkili kılınmasını teklif etmektedir (İbnü'l-Mukaffa, 1989, 309-323; Durmuş, XXI, 133).

⁶ Mevâlî, gayr-i Arap (Türk, Fars vb.) müslüman unsurlar.

Abdullah İbnü'l-Mukaffa'nın, okuyucusuna siyasi tecrübe kazandırmanın yanı sıra, temel ahlakî değerleri de kazandırmak amacıyla, ahlak ve siyaset felsefesine dair kaleme aldığı diğer eseri *el-Edebü's-Sağîr*'dir (İbnü'l-Mukaffa, 1989, 280-307). İslam dünyasında bir çok Siyasetnâme yazarı tarafından kullanılan ve nakiller yapılan bu eserin bazı bölümlerinde, hükümdar vezir ve valilere dair âdâbın yanında özellikle, avama yönelik ahlakî öğütler de yer almaktadır (Durmuş, XXI, 133).

Bir mukaddime ile iki bölümden oluşan *el-Edebü'l-Kebîr* adlı eserinin Birinci Bölümünde hükümdar, vezir ve valilerin idarî ve siyasî davranışlarından; ikinci bölümde ise, insanlar arası ilişkilerden ve görgü kurallarından bahsedilmektedir (İbnü'l-Mukaffa, 1989, s.245-279; Durmuş, XXI, aynı yer). Bazı Siyasetnâme yazarları bu eseri referans göstererek nakiller yapmışlardır (Maverdi, 2003, 132; Seâlibî, 1997, 91).

Bu eserlerle birlikte genel ahlak ve edebe dair veciz sözlerini içeren *Hikemu İbni'l-Muakaffa* ; ahlakî öğüt ve tavsiyelere dair olan *Yetîmetü's-sultân* (Seâlibî, 1997, 91-103-233), iyi hükümdar ile kötü tebea arasındaki ilişkileri anlatan *el-Yetîmetü's-sâniye* gibi ona ait olduğu tahmin edilen bir çok eseri, Siyasetnâme yazarları tarafından kaynak olarak kullanılmıştır (Durmuş, XXI, 133).

İbnü'l-Mukaffa'nın, Siyasetnâme yazarları tarafından kullanılan **tercüme** eserlerinin başında, *Kelîle ve Dimne* gelmektedir. Bu kitap İbnü'l-Mukaffa'yı üne kavuşturan en önemli eser olup, Hüsrev Enûşirvan I. zamanında tabip Berzeveyh tarafından Hindistan'dan getirilip Pehlevîce'ye tercüme edilen *Panchatantara*'nın (beş makale/söz/nasihat) Arapça'ya çevirisidir (İbn Ebû Usaybia, I, 308; İbnü'l-Mukaffa, 1990, İstanbul; Ateş, V/2, 865-866; Uğur, tsz., 14; Durmuş, XXI, 132) Tam bir Siyaset kitabı olmamakla birlikte nasihat ve öğüt kitabıdır. Yazılış amacı, hayvanlar arasında geçen bazı hikayelerden yaralanarak saray mensuplarına hikmetli dersler vermektir. Bu özelliğinden dolayı bir çok tarih ve Siyasetnâme yazarı ondan nakiller yapmışlardır (İbn Ebû Usaybia, aynı yer; Hitti, 1989, II, 474).⁷ İkinci önemli tercüme eseri *Siyerü'l-mülûki*'- '*Acem veya Hûdaynâme*⁸ diye bilinen, III.Yezdicerd zamanında Sâsânî devletinin resmi salnâmelerinden faydalanarak kaleme alınmış olan Pehlevîce tarihin tercümesidir. Başta Firdevsî'nin *Şehnâme*'si olmak üzere Sâsânî tarihi üzerine kaleme alınan Farsça ve Arapça kitaplara ve Siyasetnâmelere doğrudan veya dolaylı olarak kaynaklık etmiştir.⁹

Günümüze ulaşmamış fakat bazı İslam tarihi kitaplarında kendisinden nakiller yapılan *Kitâbu'l-âyin* isimli eseri, Sâsânî devlet ve toplum teşkilatıyla Fars âdet ve âdâbından bahseden Pehlevîce *Âyinnâme* isimli eserin tercümesidir. *Risâletü Tenser* isimli siyasî ve ahlakî meselelere dair günümüze ulaşmamış başka bir

⁷İbnü'l-Mukaffa'nın bu eseri, hemen hemen bütün Siyasetnâme ve tarih yazarları tarafından sıkça referans olarak kullanılmıştır. Bu yüzden ayrıntılı dipnot vermedik.

⁸Huday, kelimesi Farsça'da "hükümdar", "kral", "sultan" gibi anlamlara geliyor. Hudaynâme de "Krallar Kitabı", bir anlamda Siyasetnâme'dir. Bkz. Firdevsî, *Şahnâme*, terc. Necati Lügal, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1956, Giriş Bölümü ; H. Ritter, "Firdevsî" mad. *I.A.*, c. IV, s. 643.

⁹Bkz. A. Ateş, "İbnülmukaffa" mad., s. 866 ; İran kralları ile ilgili olan bu eserden bazı Siyasetnâme yazarları nakiller yapmış, hatta XIII. yüz yılda yazılmış olan Zencânî'nin *el-Letâifü'l-âliyye* adlı Siyasetnâmesinde Hz Adem'den itibaren verilen insanlık şeceresinde İran krallarının isimleri ve hükümdarlık süreleri anlatılmıştır. Muhtemelen bu bilgiler *Şahnâme*'den ve dolaylı olarak *Hudaynâme*'den alınmıştır. Zencânî, age., v. 27/a-29/a.

eserinin, İbn İsfendiyâr'ın *Târih-i Taberistân*'ında Farsça tercümesi bulunmaktadır (İbnü'n-Nedîm, I, 259-260; Durmuş, XXI, 132).

Onun, *Siyasetnâme* yazarları tarafından alıntılar yapılan diğer önemli bir tecümesi *Kitâbu Mazdek*'tir. Sâsânîler zamanında Zerdüşî dinini terk eden baş rahip Mazdek'in hayatını, Enûşîrvân'ın babası Kral I. Kubat ile münasebetlerini anlatan Pehlevîce kitabın tercümesi olup, başta Nizâmülmülk'ün *Siyasetnâme*'si olmak üzere bir çok kitapta bundan nakiller yapılmaktadır (Nizâmü'l-Mülk, 1987, 260-284; Durmuş, XXI, 132). Yine bazı İslam tarihi kaynaklarında ve *Siyasetnâmelerde* kendisinden nakiller yapılan *Kitâbu't-tâc fi sîreti Enûşîrvân* adlı tercümesi Kırsâ Enûşîrvân'ın hayat hikayesi ile hükümdarlara nasihatlerini ve uymaları gereken kuralları içermektedir.¹⁰

İbnü'l-Mukaffâ'nın Emevîler'in son ve Abbâsîler'in ilk dönemlerinde yüksek bürokrat olarak devlet hizmetinde bulunmuş olması, İslam toplumunda yaşanan problemlerin farkına varmasını sağlamış ve bu problemlere çözüm yolları aramıştır. Dolayısıyla onun fikri çabası daima akılcı, gerçekçi ve tenkitçi bir tavır çerçevesinde gelişmiştir. Bütün eserleri geniş İslam ülkesi ve devletinin içinde bulunduğu sosyal, siyasi ve kültürel meselelerin çözümü için önerilmiş bir ıslahat projesinin parçaları olarak görülebilir. İbnü'l-Mukaffâ, bu eserleri aynen çevirmekle yetinmemiş, aynı zamanda İslam toplum düzenine uyarlamak amacıyla gerekli tasarruflarda da bulunmuştur (Durmuş, XXI, 131).

Fars kültürünün İslam kültür dünyasına intikalinde önemli yeri olan İranlı İbnü'l-Mukaffâ'nın siyasi görüşlerinin, bir çok müslüman tarih ve *Siyasetnâme* yazarına esin kaynağı olduğu muhakkaktır. Câhiz, İbn Kuteybe, Turtûşî, Seâlibî, Mâverdî, Gazzâlî, Nizâmülmülk, Keykâvus, Zencânî, Şeyzerî gibi bir çok müellif onun eserlerini referans olarak kullanmıştır. İbnü'l-Mukaffâ'nın düşünce sisteminin kurucu öğelerini oluşturan ilim, ahlak-siyaset ve din gibi temel karakterler, İslam kaynaklı dünya görüşü ile meczedilmiş olarak *Siyasetnâmelerin* de ana karakterini oluşturmuştur.

Fars devlet geleneğinin İslam siyaset geleneğine, tecrübeye dayalı pratik uygulamanın yanı sıra bazı idarî kavramların intikali ile Vezirlik makamının ihdası (Watt, 1999, 80; Hitti, 1989, 452; T. H., XIII, 310) gibi kurumsal etkilerinin de olduğu muhakkaktır. İran krallarının uygulama ve yaşamlarına dair *Hûdaynâme* gibi eserlerin çevirisi, pratikte müslüman idarecilere siyaset yöntemini öğreten bir kaynak olmuştur. *Siyasetnâmelere* Enûşîrvân, Hüsrev Perviz, Hürmüz, Kubad, Behram Gûr, Erdeşir ve Yezdicerd gibi meşhur İran kralları ile Büzürgmîhr ve Yunan gibi vezirlerin uygulamaları ve adaletli davranışları örnek olarak alınmıştır. Bu örnekler, tecrübeye dayanan İslam siyaset geleneğinin oluşumunda ufuk açıcı olmuşlardır.¹¹

Bu konuda İbnü'l-Mukaffâ'dan başka tercüme yapanlar da olmuştur. İshak b. Yezid'in *es-Sîretü'l-Fürs* (İhtiyarnâme) adlı eseri ile Sâsânîler devrinde Fars Ahlak'ına dair yazılmış olan ve Hasan b. Sehl tarafından tercüme edilen *Câvidân-ı Hırad* adlı eserin adı kaynaklarda geçmektedir (Fahrî, 1992, 34; Uğur, tsz., 75). *Câvidân-ı Hırad*'ın Kırsâ Enûşîrvân'ın veziri Kigor tarafından yazıldığı

¹⁰ Enûşîrvân dönemi ile ilgili Nizâmü'l-Mülk'ün eseri, *Siyeru'l-mülük-Siyasetnâme*, s. 58-68 arasında anlatılan hikaye muhtemelen adı geçen eserden alınmıştır.

¹¹ *Siyasetnâmelerde* adı geçen İran kralları ile ilgili bir çok hikaye, darb-ı mesel ve onlar tarafından söylenmiş hikmetli söz ve davranışlarla ilgili örnekler sunulmaktadır.

anlaşılmaktadır. Bu kitap, Halife Me'mûn devrinde İran'lı Zovbân isimli birisi tarafından halifeye sunulmak üzere Bağdat'a getirildi. Me'mûn'un veziri Fazl b. Sehl'in, İranlıların yazdığı ve içinde Avesta'dan hikmetler bulunan bu çok kıymetli eseri tercüme ettirdiği biliniyor (Turtûşî, 1995, 272 ve 19 no'lu dipnot). Bazı Siyasetnâme yazarlarının bu eserden nakiller yapması dolayısı ile, İslâmî devir Siyasetnâme yazma geleneğine tesiri olduğu söylenebilir.

3. HİND KÜLTÜRÜ

İslam siyaset geleneğinin oluşumunda, etkisi Siyasetnâmelere yansıyan diğer bir unsur Hind kültürüdür. Hindliler ile müslümanlar arasındaki ilişkiler VII. yüzyılın sonu gibi erken bir dönemde başladı. İslam dini, Hind kıtasına Arap tüccarlar tarafından getirildi, sûfiler ve zâhidler tarafından yerleştirildi. Müslüman göçmenler ve hanedanlar tarafından da kökleştirildi. Müslümanlar kendileri ile birlikte ideolejilerini, felsefe ve dinlerini, inanç ve ibadetlerini ve daha da önemlisi bu hikmeti Hindlilerle paylaşma arzusunu getirdiler. Hind topraklarında olan şey, bir kültürün diğeri tarafından ortadan kaldırılması değil, iki kültürün birbiriyle kaynaştırılması idi (Kadir, 1990, I, 61).

Müslümanların Hind dünyasında ilk fetihleri, Emevîler zamanında, Muhammed b. Kasım'ın 712 yılında Sind'i fethiyle başladı. Bir süre sonra Sind eyaletinin merkezi olan Mansûra şehri, aynı zamanda Müslümanlar için Hind kültürünün araştırılmasında önemli bir merkez oldu. Başta Fezârî ailesi olmak üzere Hind dilini (Sanskritçe) öğrenen müslüman bilim adamı ve dilciler, Hind kültür dünyasına ait bazı eserleri Arapçaya çevirerek İslam dünyası ile irtibat sağladılar. Hindçe kitapların bir kısmı Farsça ve Pehlevîce kanalıyla Arapça'ya nakledildi.

Halife Mansûr zamanında Hindistan'dan gelen Kenkehu'l-Hindî, Senchelü'l-Hindî, Şanâku'l-Hindî, Salih b. Behlet el-Hindî ve İbn Dehnel el-Hindî gibi bilginler bir çok kitabı beraberlerinde Bağdat'a getirdiler ve İranlı bilginlerin yardımıyla tercüme ettiler (İbnü'n-Nedîm, II, 589-590 ; İbn Ebû Usaybia, II, 32-34 ; Mâverdî, 1972, 29 ; Ülken, 1935, 106-108 ; Şeşen, 1993, III, 460; Demirci, 1996, 97). Başta İbnü'l-Mukaffa olmak üzere İbrahim Fezârî, Muhammed Fezârî, Yakûp b. Târik, Abdullah b. Ali gibi mütercimler Hind kültür ve hikmetine dair eserleri tercüme ettiler (İbnü'n-Nedîm, I, 567, II, 125-268-567, II, 640-659-671).

Hind kültüründen Arapçaya ilk tercüme edilen eserlerden biri Brahmagupta'nın Siddhanta (Sindhind) adlı astronomiye dair eseridir. Bundan başka Halife Mansûr ve Hârûn Reşîd döneminde İranlı vezir Yahya el-Bermekî'nin isteği üzerine Hind dilinde yazılmış çok sayıda tıbbi eserle birlikte Hind ahlakına ve dünya görüşüne dair Edebü'l-Hind ve Sind, Sinbâd-ı Kebîr, Sinbâd-ı Sağîr, el-Bedd, Hâbil fî'l-Hikme, Hudûdu Mantık-ı Hind gibi bir çok kitap tercüme edildi (İbnü'n-Nedîm, II, 716-717 ; İbn Ebû Usaybia, II, 32-35 ; Demirci, 1996, 98). Bu dönemde müslüman bilginler Hind'in felsefesinden ziyade tıp, astronomi ve ahlak içerikli eserlerine değer verip tercüme etmişlerdir. Siyasetnâme ve tarih yazarları Hind ahlak ve kültürüne dair hikmetli bilgileri bu tercüme eserlerden alarak, Hind filozoflarının siyaset ve devlet idaresi konusundaki görüşlerini nakletmişlerdir. Gazzâlî, Nasîhâtü'l-mülûk'ta İbnü'l-Mukaffa'yı kaynak göstererek, Hind dünyasının siyasi kültür birikimine dair şu bilgiyi nakletmektedir. "Hind meliklerinin çokça kitapları vardı. Öyle ki bunları fil üzerinde taşırlardı. Bunların özetlenmesini filozoflara emrettiler. Bilginler onları özetlemek için toplandılar ve dört kelime içinde

özetlediler : I- Melikler için, adalet. II- Halk için, itaat. III- Nefs için, çok acıkmadan yememek. IV- Şan için, kendisinden başkasına bakmamak.” (Gazzâlî, 1995, 130).

Bir çok siyasetnâmede “ Bir Hind filozofu şöyle der.” veya “Hind hükümdarı şu hikmetli sözü söyledi.” gibi ifadelere rastlamaktayız (Gazzâlî, 1995, 68 ; Turtûşî, 1995, 165-169-208-238 vb.; Mâverdî, 1988, s. 65-79-163-183; Zencânî, 72/a-76/b). Bununla birlikte Hind kültürüne ait bir çok kitabın müslüman müellifler tarafından okunduğunu kendi ifadelerinden anlıyoruz. Mâverdî *Nasîhâtü'l-mülûk* (1988, 78-169-171-251-256-375; Aynı müellif, *Edebü'l-vezîr* 1972, 8-53) isimli eserinin bir çok yerinde “Bazı Hind kitaplarında şunu okudum” veya “Hind meliklerinden bazıları şöyle dedi” ifadeleri ile birlikte, Sabterem isimli bir Hind melikinin ismini zikretmektedir (Mâverdî, 1988, 161-183). Turtûşî *Sirâcü'l-mülûk* isimli eserinde Sindli filozof Şanak el-Hindî'nin Hind hükümdarı Berkmanas'a verdiği öğütleri anlatır. Yine aynı eserin muhtelif yerlerinde diğer Hind filozoflarının hükümdarlara öğütleri yer almaktadır (Turtûşî, 1995, 504-507). İbn Ebû Usaybia *Uyûnu'l-enba'* isimli eserinde Şanak isimli filozofun Müntehilü'l-cevher isimli eserinden bahsederek onda geçen bazı siyasî ve ahlakî öğütleri kitabına almıştır. “Ey vali ! zamanın aldatmalarından kork! Günlerin tasallutundan sakın. Bil ki yapılan şeyler karşılığını bulacaktır.” diye başlayan öğütleri ahlak ve yönetim sanatı ile alakalıdır. (İbn Ebû Usaybia, c. II, 32-33 ; Turtûşî, 1995, 504). Siyasetnâmelerin yanı sıra bazı İslam tarihi kaynaklarında Hind kültürü ile ilgili bilgi veren bölümlere rastlamaktayız (Mes'ûdî, 1964, I, 76-85). Böylece müslümanlar uyanış devrinde, Hind dünyasına kendi hikmetlerini nasıl taşıdılar ve Hind'in dinî ve sosyal hayatında, Monoteizme dönüş ve Kast sistemindeki değişimler (Kadir, 1990, I, 61) gibi tesirler uyandırdılar ise, Hind'in siyasi tecrübeye dayanan birikimlerinden de öylece yararlanmışlardır.

4. YUNAN KÜLTÜRÜ

İslam medeniyetinin oluşum aşamasında Müslümanlar tarafından ilmi ve fikri birikimleri tercüme yoluyla intikal ettirilen kadîm uygarlıklardan biri de Yunan kültürüdür. Fakat bu intikal doğrudan değil, Hellenistik kültür, Fars ve Sabîî kültürü aracılığıyla, dolaylı bir şekilde olmuştur (Hüseyin Nasr, 1989, 10). Müslümanlar Bizans ve İran'a karşı başlattıkları fetih hareketinden çok kısa bir süre sonra ilişkilerini kültürel yönde geliştirerek, Abbâsîlerin ilk devirlerinde özellikle Halife Mansûr'un (754-775) çabaları ile Bizans ülkesinden Batlamyus'un *el-Macesti'si*, Öklid'in matematiğe dair *Usûlü'l-Hendese'si*, Hipokrat ve Calinus'un tıpla ilgili eserleri ile, yine batı dünyasına ait Sokrates, Platon/Eflatun ve Aristoteles gibi Yunan filozoflarının siyaset felsefesi ve ahlakını da ihtiva eden felsefî eserlerini İslam dünyasına getirdiler (İbn Ebû Usaybia, I, 43-49-54-67; Demirci, 1996, 55-104-110).

Öncelikle İbnü'l-Mukaffa'nın Aristo mantığına dair Farsça'dan Arapçaya tercüme ettiği *Categorias*, *Peri Hermenaias* ve *Analytica* adlı mantık ve felsefe eserleri ve Porphyrios'un mantık ile ilgili *Eisagoge* (İsagoci) adlı eseri İslam toplumunun dil ve düşüncesine yeni açılımlar kazandırdı (İbn Ebû Usaybia, II, 308). Abbâsî halifelerinden Harun Reşid, Bizans'a karşı yaptığı seferler esnasında Ankara ve Ammûriye şehirlerinde ele geçirdiği bir çok yazma eseri Bağdad'a getirterek, Cundişâpur'dan gelen ünlü Nastûrî tabip Yuhanna b. Mâseveyh ile Huneyn b. İshâk, Georgies b. Bahtîşu gibi bilginlere Beytü'l-Hikme'de tercüme ettirdi (İbnü'n-

Nedîm, I, 294-296, II, 584). Beytü'l-Hikme'nin en büyük hâmisî sayılan Halife Me'mûn, dönemin Rûm imparatoruna, içinde önemli mütercim ve bilginlerin bulunduğu bir heyeti göndererek, bir çok ilmî eseri Beytü'l-Hikme'ye getirtti (Barthold, 1940, 31). Bu kitaplar içinde Platon/Eflâtun, Aristoteles, Hipokrat, Arşimed, Calinus, Apollinus ve Batlamyus'a ait felsefe ve tabii ilimler ile ilgili eserlerle, eski Yunan bilginlerinin kitapları bulunuyordu (İbn Ebû Usaybia, I, 23-24-43-49-54-71; Karlığa, 2004, 223 ; Demirci, 1996, 56). Kadim kültürlerle ait bu eserlerin tercüme edilmesiyle, onların ideal devlet yönetimi, siyaset ve ahlak konusundaki düşünceleri, müslüman bilginlerin tetkikine sunulmuş oldu.

İslam düşünürleri üzerinde bıraktıkları etki dikkate alındığında Eflatun ve onun öğrencisi Aristoteles İslam dünyasında tanınan en meşhur filozoflardır. Siyaset ve ideal devlet yapısı üzerine sistemli olarak eğilen ilk antik düşünür Platon/Eflâtun (m.ö. 427-347)'un siyasal sisteme ilişkin fikirleri bütüncül bir şekilde “Devlet” diyalogu ve “Kanunlar” adını verdiği eserlerinde toplanmaktadır. O, ilk eserinde, ideal devlet düzeni ile ilgili düşüncelerinin gerçekçi olmadığını, yani bir ütopya olduğunu farkındadır. Yaşlılık dönemine ait *Kanunlar*' da ise, ideal olanın yerine konabilecek daha olgun siyasi düşüncelerini ortaya koyar (Ülken, 1998, s.63 ; Olguner, X, 473). Platon'un ütöpik ideal devlet nazariyesinin İslam siyaset düşüncesine pratikte etkisinin olduğu düşünülemez. İslam düşünürlerinden Fârâbî'nin ideal toplum projesi, Platon'un devlet felsefesi (*Politeia*)'nin İslamî terimler ışığında yorumlanmış şekli ibarettir (Olguner, X, 476). Onun İslam filozoflarını etkilediği en önemli nokta, Aristoteles'te olduğu gibi, siyasetin ahlakla ilişkisi konusunda olmuş olmalıdır (Sarıbıyık, 2003, 106). Bununla birlikte İslam filozofları, tarihçiler ve siyasetnâme yazarlarının, onun siyaset sanatına dair görüşlerinden yaptığı nakillerin, teorik anlamda İslam dünyasındaki yönetim anlayışlarında tesiri hissedilmektedir.

Platon'dan sonra İslam düşünürleri üzerinde etkisi görülen diğer bir Yunanlı filozof Aristoteles (m.ö.384-322)'tir. Onun siyaset konusundaki Politika adlı eseri Arapça'ya *Kitabü's-siyase, es-Siyasetü'l-medeniyye ve Siyasetü'l-müdü'n* şekillerinde tercüme edilmiştir. Bu eserin Arapça'ya nasıl ve ne zaman çevrildiği konusunda bir belirsizlik olmakla birlikte, ilk devir İslam düşünürlerinden el-Kindî (öl. 866), Fârâbî (öl. 950) ve İbn Sinâ'nın (öl. 1037) bazı ifadelerinden, eserin erken dönemde tercüme edildiği anlaşılmaktadır (Kaya, 1981, 232-233). Aristoteles'in bu eseri, devlet, aile, mülkiyet, hükümet şekilleri ile ticaret, para piyasası, ev ekonomisi, devrimler, eğitim ve metodları gibi sosyolojik konuları da içermektedir. *Politika*'nın İslam kültür dünyasına etkisinden söz edilemez. Bu konuda müslüman düşünürler daha ziyade Platon'un “Devlet” diyalogu ile “Kanunlar”'ından yararlanmışlardır (Kaya, 1981, 233-243; Olguner, X, 474).

İslam kaynakları Aristoteles'in ahlakla ilgili üç eserini tanımaktadırlar. Başta el-Kindî bu eserlerden bahseder; diğer İslam düşünürü Fârâbî de bu üç kitabı biliyordu ve onun *Nikomakhos Ahlakî*'na bir şerh yazmıştı. (Kaya, 1981, 208). Aristoteles'e göre “Ahlakî olan iyi'nin iyi olduğuna karar veren politikadır. Ahlak, politika için basit bir girişten ibarettir.” (Kaya, 1981, 221). Ahlak konusunda doğru olan orta'yı temel ilke olarak alan Aristoteles, siyaset anlayışında da bu temel ilkeye sıkı sıkıya bağlıdır. Onun ahlakî fazilet olarak değerlendirdiği davranışların hemen hepsi, akla, mantığa ve hayatın gerçeklerine uygun, aynı zamanda insan haysiyetine yaraşır davranışlardır. Bununla birlikte İslam dünyasında onun ahlak felsefesine

gereği gibi önem verilmemiştir. Bunun nedeni, Müslümanlar yüksek ahlak ilkelerini Kur'an ve Sünnet'te buldukları için, bu konuda yabancı kültürlerle iltifat etmemişlerdir. Bu yüzden Müslümanlar, Yunan filozoflarında olduğu gibi sistemli bir ahlak ilmi geliştirmek yerine, İslamî temel kaynaklarda geçen ahlakla ilgili bilgileri derleyip "Ahlak" kitapları yazmışlardır. Bazen de "Öğütler", "Vasiyetler" veya "Hikemiyât" adını verdikleri eserlerinde din büyüklerinin, çeşitli milletlere mensup filozofların, şairlerin ve sufilerin özdeyiş şeklindeki sözlerini, ibretli darb-ı mesellerini derlemişlerdir. (Kaya, 1981, 227). Siyasetnâmelerde yer alan Yunanlı filozoflara ait bu ahlakî deyişler ve siyasete dair tecrübeye dayanan hikmetli sözler, muhtemelen bu ahlak kitapları aracılığı ile siyaset kültürüne ve siyasetnâmelere girmiştir. Dolayısı ile Yunan kültür dünyasına ait ahlak ve siyaset felsefesinin, İslam siyaset düşüncesine karakteristik yönden önemli sayılabilecek bir etkisinden ziyade, hikemiyata ait sözler ile pratik siyaset sanatına dair uygulamaları gösteren bazı ifadelerin tesiri olmuştur denebilir.

İslam kültür dünyasında başta filozoflar ve tarihçiler (Ör. Mes'ûdi, 1964, I, 285-307) olmak üzere, Yunan düşünürlerinin felsefelerine, siyaset ve devlet idaresine dair görüşlerine ve hikmetli sözlerine yer vermektedirler. Yunan filozoflarının eserleri ve siyasetle ilgili görüşleri idealist anlamda İslam filozofları tarafından; yine siyaset ve ahlakla ilgili hikmetli sözleri Siyasetnâme yazarları tarafından kullanılmıştır. Örneğin, Mâverdî, *Teshîlü'n-nazar* isimli eserinde, Sokrat'tan şu hikmetli sözü nakleder : "Bir adam ünlü filozof Sokrat'ı soyundan dolayı ayıplayınca Sokrat ona şu cevabı verdi : Senin soyun sana kadar geldi ve tükendi. Benim soyum ise benden itibaren başlıyor." (Mâverdî, 2003, 64) der. Gazzâlî, Eflatun'dan şu hikmetli sözü nakleder : "Düşmanımı mağlup etmek isteyen başkan, çok konuşmaktan çekinmeli, tedbirlerini içinden düşünmelidir. Akıllı, şerefli ve halkın sevgisini kazanmış veziriyle yapacağı işleri konuşmalı, kendisine ulaştırılan haberlere göre davranmalıdır..." (Gazzâlî, 1995, 113). Nizâmü'l-mülk Aristo'nun Büyük İskender'e şu nasihatını nakleder : "Bir memlekette yazarları incittiğin zaman, onlara görev verme, düşmanla birlikte olup senin yok olman için çalışırlar." (Nizâmü'l-Mülk, 1987, 57).

Siyasetnâmeler, Yunan filozoflarının dışında batı dünyasından Büyük İskender¹² gibi devlet adamları ile Yunan matematikçisi Öklid, (Gazzâlî, 1995 147). ve ünlü tabipler Hipokrat (Bukrat) (İbn Ebû Usaybia, I, 24 vd ; Gazzâlî, 1995, 136) ve Calinus (Galen)'un (İbnû Ebû Usaybia, I, 71 vd ; Seâlibî, 1997, 199; Gazzâlî, 1995, 137 ; Turtûşî, 1995, 499) hikmetli söz ve uygulamalarını da bize nakletmişlerdir. Özellikle Makedonya Kralı İskender'in İslam dünyasında Zülkarneyn peygamber ile eşleştirilmesi nedeniyle hayatı ve adaletli uygulamaları sıkça örnek olarak anlatılmaktadır (Mes'ûdi, I, 1964, 288). Gerek Hipokrat gerekse Calinus İslam medeniyetinde tanındığı kadar hiçbir medeniyette tanınmadı. Hipokrat ve ondan uzun yıllar sonra gelen Calinus'un kitapları müslüman müellifler tarafından tercüme ve şerh edilmiştir (İbnü'n-Nedîm, II, 612-676-690 Hipokrat-680 Galen-594-693 İskender ; İbn Ebû Usaybia, I, s. 24-71; Ülken, 1935, 171-181 ; Demirci, 1996, 55-108-111). Böylece batı dünyasından, Yunanlı filozofların yanı sıra krallar ve bilim adamlarının da siyasi tecrübeleri Siyasetnâmelere yansımıştır.

¹² Hemen bütün Siyasetnâme türü eserlerde Büyük İskender ve onun adaletli uygulamalarından bahsedilmektedir. Bu yüzden dipnotta göstermeye gerek duymadık.

5. ARAP KÜLTÜRÜ

Siyasetnâmelerin beslendiği kaynaklardan biri de doğal olarak İslam öncesi Arap kültürüne ait siyasî ve idarî tecrübelerdir. İslam öncesi Arap kültürüne ait kralların siyasî, idarî, ahlakî erdemleri ve davranışları müslüman idarecilere hikmet ve pratik tecrübe kazandırma yönünden etkili olmuştur. Bu tecrübelerin aktarılmasında bazı Arap menşeli tarih anlatıcıları önemli rol oynamıştır. İslam öncesi Arap kültürünün intikalinde rol oynayan ilk tarihçi Arap ve Acem hikayelerini anlatan Güney Arabistanlı Abid b. Şerye'dir. Halife Muâviye'nin daveti üzerine başşehir Dımaşk (Şam)'a gelen bu tarih anlatıcısı, kendisini himaye eden halife için bir çok kitap kaleme aldı (İbnü'n-Nedîm, 1970, I, 195 ; Hitti, 1989, II, 383). Onun yazdığı *Kitâbu'l-mülûk ve ahbâru'l-mâzin* (Hükümdarlar Kitabı ve Eskilerin Tarihi) adlı eser, İslam öncesi Arap krallarının hayat hikayelerinden, kahramanlık, cesaret ve cömertlik gibi Araplarca erdem sayılan davranışlardan ve onların siyasî uygulamalarından bahsetmekteydi. Bu kitap İslam dünyasında X. yüzyılın ortalarına kadar okunuyordu (Hitti, 1989, II, 384). Bir diğer tarih anlatıcısı aslen İran menşeli, Yemenli bir Yahûdî olan Vehb b. Münebbih (öl. Yaklaşık 728)'tir. İnsanların menşesine dair ilim (İlmu'l-evâil) üzerinde çalışan bu tarihçi muhtemelen müslüman olmuş ve kadim dönemlerin efsanevi tarihinden bahseden *Kitâbu'l-mülûki'l-mütevvece min Himyer ve ahbârihim ve kâsâsîhim ve kubûrihim ve eş'ârihim* adlı eseri ile *Kitâbu'l-mübtedâ ve's-siyer* ve *el-Hikme* isimli bir çok kitap kaleme almıştır (İbn Hallikân, 1978, VI, 35-36 ; İbnü'n-Nedîm, I, 42-203 ; Horovitz, XIII, 261-262). Bazı siyasetnâme ve tarih kitaplarında Vehb b. Münebbih'ten nakiller yapılmaktadır (Mâverdî, 2003, 141-142; Mâverdî, 1972, 156; Turtûşî, 1995, 45-51-70 282 ; Zencânî, 25b, 97b). Bir diğer tarih anlatıcısı, Muaviye'nin Suriye valiliği sırasında onun sarayında öğretmenlik ve müşavirlik yapan ve Yemenli bir mühtedi olan Ka'bu'l-Ahbâr (öl. yaklaşık 654)'dir. Arap menşeli bu tarih anlatıcıları gerek Arap krallarına ait siyasî tecrübeleri, gerekse Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dini kültürlerin İslam dünyasına intikalinde etkili olmuşlardır (Schmitz, VI, 2-4; "Ka'abu'l-Ahbâr" *Encyclopedia of Islam*, II, 582).

6. UZAK DOĞU KÜLTÜRÜ

Uzak doğu Çin kültür ve ilim geleneğinin, İslamî ilimlerin kuruluş aşamasında herhangi bir izine rastlanılmamaktadır. Çin ilmî metinlerinin Farsça ve Arapça'ya çevirileri XIII. yüzyıl Moğol istilası sonrasına rastlamaktadır. Ancak Çin'le bazı erken temasların olduğunda kuşku yoktur. Kağıt imali gibi Çin'in önemli teknolojik icatlarının müslümanlara geçişi ve ilk İslam simyasında Ming-Tang gibi belirgin olarak Çin'e ait olan unsurlara rastlanması, kara ve deniz yoluyla sağlanan temasların yalnızca ticaretle sınırlı olmadığını, fikri ve ilmi veccheye de sahip olduğunu göstermektedir (Hüseyin Nasr, 1989, 11-12). Bunun bir kanıtı, Çin kültürüne ait bazı hikmetli sözlerin Siyasetnâmelerde yer almasıdır. Çin Fağfuru'na¹³ ait bazı hikmetli sözler, gerek İslam tarihlerinde gerekse Siyasetnâmelerde nakledilmektedir. İslam tarihçilerinden Mes'ûdî'nin *Mürûcu'z-zehab*'i (1964, I, 137-146), İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-târih*'i gibi eserlerde

¹³ Fağfur : (Bagha-puthra) Fergana'dan İran'a geçmiş bir terimdir. Çin imparatoru anlamına gelir. Çince'de Tien-Tsö (Göğün oğlu) anlamındadır. Cl. Huart, "Fağfur" mad. *İ.A.*, c. IV, s. 445.

zikredildiği gibi Siyasetnâme yazarlarından Gazzâlî'nin, *Nasîhâtü'l-mülûk*'u (1995, 77), Zencânî'nin *el-Letâifu'l-Alâiyye*'sinde (23b.) Çin Fağfuru'nun hikmetli sözlerinden bahsedilmektedir. *Sirâcü'l-mülûk* isimli eserde, "Çin'li Kralların Siyasete Dair Kuralları" başlığı altındaki bölümde, Ebû'l-Abbâs el-Hicâzî isimli birinin Çin'e kadar giderek, Çin kültürüne dair bazı bilgi ve hikmetleri getirdiği ifade edilmektedir (Turtûşî, 1995, 143)¹⁴ Siyasetnâmelerdeki bu bilgilerden anlaşıldığına göre, öncekiler kadar olmasa da Çin, siyaset ve hikmetinin pratik tecrübeye dayanan birikimleri Müslüman yazarlar tarafından nakledilmiş ve İslam siyaset geleneğine siyasi tecrübe yönünden katkısı olmuştur diyebiliriz.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Müslümanların kadim kültürlerle teması sonucu ortaya çıkan bu durum tıp, matematik, astronomi, felsefe, din, siyaset ve ahlak gibi konularda karşılıklı tesir uyandırmıştır. İslam düşünürlerinin yazdığı Siyasetnâmelerdeki siyaset sanatı ve siyasî ahlak konusu üzerinde, daha ziyade Hind-İran siyaset geleneğinin tesiri görülmektedir. Özellikle İran ve bir ölçüde de Hind devlet ve yönetim kavramlarının ve bazı kurumların, İslam idare sisteminde müteakip zamanlarda devam ettiği kabul edilmektedir. Bunun bir örneğini Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde görmekteyiz. Şehnâme'den izler taşıyan bu eserde, XI. yüzyılda İran İslam dünyasında yaygınlaşan ve ilk defa eski İran ve Hind kaynaklarında geçen bazı kavramlara rastlıyoruz (İnalcık, 2000, 13; Arslan, 1989, 237-241). Bununla birlikte Vezirlik kurumunun ihdası (T. H., XIII, 310), Hacıplik makamı (Ülken, V/1, 30) gibi müesseselerin ya da Mezalim Divanı (Nizâmülmülk, 1987, 35) gibi uygulamaların İran devlet geleneğinden intikal ettiği yapılan araştırmalarda ifade edilmektedir. İslam öncesi dönemde gelişmiş olan bu devlet ve yönetim kavramları, Abbâsîler devrinin başlarında İranlı ve Hristiyan kâtiplerin devlette istihdam edilmeleri yoluyla İslam idare sistemine girmiştir.¹⁵

Siyasetnâmelerde, eski İran-Hind idare kavramlarının yanı sıra yönetim anlayışlarının da tesirini hissetmekteyiz. Örneğin, Kadim kültürlerde "Din-Devlet" ilişkilerinde din temelli bir devlet anlayışı hakimdir. İslam öncesi İran, Hind ve Yunan kültürlerinde dinin devlet tarafından korunması kanaatı yaygın ve temel bir anlayıştı. İslam dünyasında yazılan bir çok Siyasetnâmede önceki kültürlerle ait bu anlayışın tesiri görülmektedir (Mâverdî, 2003, 15-17; Turtûşî, 1994, 113; Zencânî, 16 b-17 a). Başta, meşhur İslam siyaset teorisyeni Mâverdî olmak üzere bir çok Siyasetnâme yazarının eserlerinde bu yaygın kanaat yer almaktadır. Mâverdî *Teshîlü'n-nazar* isimli eserinde (2003, 15-16) eski İran Kisrası Ardeşir b. Babek'in "Ahd" isimli vasiyetnâmesinden şunu nakleder: "Din ve devlet ayrılmaz bir bütündür; birinin yardımı olmadan diğerrinin ayakta durabilmesi mümkün değildir. Çünkü din temel, devlet ise onu koruyan bir askerdir. Devletin bir temeli olması gerektiği gibi, bu temelin de koruyucu bir muhafıza ihtiyacı vardır. Koruması olmayan şey yıkılmaya mahkumdur..." Mâverdî bunu naklederken dini devletin

¹⁴ Bu kitabın muhtelif yerlerinde Çin hükümdarlarının geleneklerine dair bilgiler nakledilmektedir. Bkz. s. 152-279-501vd.

¹⁵ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 71'de ...Bu gelenek daha sonra 11. ve 13. yüz yıllar arasında Orta Asya, Türk-Moğol devlet gelenekleri ile gelişmiş ve Osmanlılara intikal etmiştir, denilmektedir. ; Ayrıca bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara 2000, s. 17.

kontrolüne teslim eden bir anlayışı benimsemiş görünmekle birlikte; İslam anlayışındaki “Devlet başkanının Peygamber’in vekili olarak, dinin korunması ile görevli olduğu” (Mâverdi, 1976, 19) ilkesi ile bağdaştırılmıştır. Bu sentezin, siyasi otoriteye, dini siyasi emelleri için kullanma veya din üzerinde tasarruflarda bulunma gibi suistimale yol açacak fırsatlar doğuracağından, günümüz bazı düşünürleri, Mâverdi’yi ve sonrakileri, gerek devlet güdümünde bir din anlayışını meşrulaştırdığı, gerekse kadim kültürlerin etkisi ile bütün yetkilerin hükümdarda toplandığı monarşik bir sistemi İslam siyaset gündemine taşıdığı için eleştirirler (Eliacıık, 2002, 41). Adalet, ehliyet, meşveret ve maslahat gibi değerlerin belirleyici olduğu bir sistem yerine İran ve Bizans devlet anlayışından ithal bir düşünceyi siyaset geleneğine taşıdığını ileri sürerler. Siyasetnâmelere giren bu tür kanaatlar ister Hind-İran, isterse Yunan¹⁶ kültür dünyasından girmiş olsun, siyasetnâmelerde İslamî anlayışla sentezlenerek kozmopolit görüşler halini almıştır. Böylece kadim kültürlerle ait anlayışların, İslamî devir Siyasetnâmalarının teorik oluşumunda tesiri hissedilmektedir.

Eski İran devlet geleneğindeki yönetim anlayışlarından biri de hükümdarın iktidarı Tanrı’dan alma anlayışı idi. İran kralı Darius I, “*Nakş-ı Rüstem*” kitabesinde : “Ahuramazda yer yüzü düzeninin bozulduğunu görünce onu bana havale etti. Ben de yer yüzüne düzen verdim.” diyerek, hakimiyet ve iktidarını Tanrı Ahuramazda’dan aldığını söyler (Arslan, 1989, 231). Bilindiği gibi eski Türklerde de hakimiyet anlayışı, hükümdarda Tanrı bağı olan bazı vasıfların varlığını kabul eden bir anlayıştır. Buna göre idare etme hakkı, hükümdara Tanrı tarafından ilahi bir lütf olarak bağışlanmıştır (Yusuf Has Hacib, 1998, 147/beyit 1933-4). Bu anlayış daha sonra, İslam halifesini veya ona tâbi hükümdarları, “Allah’ın yer yüzündeki gölgesi” (Hitti, 1989, II, 488) olarak telakki eden anlayışla sentezlenerek Siyasetnâmelerin ana temalarından birini oluşturmuştur.

Kamu hukukunun korunması ve adaletin pratik olarak gerçekleşmesi için eski İran krallarının bir âdeti olan, hükümdarın senenin bazı günlerinde en büyük hâkim (Mobezi Mobezan)’in huzuruna çıkıp yargılanması (Derbâr veya Divan-ı Mezalim) veya halkın şikayetlerini bizzat dinlemesi geleneği, daha sonraki müslüman idareciler tarafından uygulanan bir âdet olmuştur (İnalçık, 2000, 17). Nizamü’l-Mülk Siyasetnâme’sinde (1987, 35) bu âdetin gerçek gayesini açıklayarak; “Hükümdarlar haftada iki gün mutlaka doğrudan halkın şikayetlerini dinleyerek adaleti sağlamalıdır” diyerek eski İran devlet geleneği olan bu pratik hukuk uygulamasının İslamî devirde de devamını uygun görür. Bütün İslam devletlerinde, Sâsânîler’de olduğu gibi bu müesseseye birinci derecede önem verilmiştir. Örneğin, Gazneli Mahmud, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Sultan Sencer ve Selahaddin Eyyübî gibi bir çok devlet başkanı idarelerinde bu geleneği uygulamışlardır.

Eski Hind-İran geleneğinde teorik bir siyasi doktrin mevcut olmadığından devlet, hükümdarın güç ve otoritesinden başka bir şey değildir. Siyaset ise hükümdarın bu otoritesini koruma ve güçlendirme ve bunun araçlarını, yani askeri ve parayı halkı rahatsız etmeyecek şekilde sağlama yoludur. Halkın yoksullaşması, huzursuzluğa yol açar, otoriteyi tehlikeye düşürür. Hükümdar bu durumdan mümkün olduğu kadar kaçınmalıdır. Bu ise ancak âdil bir yönetim ile olabilir.

¹⁶Mâverdi, buna paralel bir görüşü Yunan filozofu Aristo’dan da nakleder. Aristo İskender’e gönderdiği bir mektupta: “Dinini korumak için iktidarını kullan; ama iktidarını korumak için dinini kullanma” der. Bkz. Mâverdi, *Teshîlü’n-nazar*, s. 16.

Siyasetnâmelerde adalet, halkın üzerinden zulmü kaldırmak, güçlünün zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını güven altında tutmak şeklinde anlaşılmaktadır. Kısacası hakimiyet, adaletle sıkı sıkıya bağlı bir kavram olarak ortaya çıkar. Yani, iyi bir siyaset ve devlet yönetimi, hükümdarın şahsî ve ahlakî meziyetlerine dayanır. İşte bu yüzden ki, siyasetnâmelerde politika ahlaktan ayrılmaz (İnalçık, 2000, 14; Arslan, 1989, 258-9). İslamî devir Siyasetnâmelerinin ahlakî içerikli olmasında ve nasihatnâme özelliği taşımasında, bu eski kültürlerin etkisi hissedilmektedir.

İslam siyaset düşüncesini teorik anlamda ele alan filozofların siyasetnâme geleneğine tesirleri konusunda şunlar söylenebilir. İslam filozofları devleti olduğu gibi kabul etmekle birlikte, anayasal hukukun şartlarına harfi harfine bağlılıktan ziyade, İslam'ın dinî ve ahlakî öğretilerine genel bir bağlılık içinde, iyi siyasi yönetimi savundular (Rosenthal, 1996, 165). Onların felsefesi, kendi genel felsefelerinin bir parçası olduğu kadar üstadları Platon/Eflatun ve Aristoteles'in de bir parçası idi. Örneğin, Fârâbî'nin ideal toplum projesi Platon/Eflatun'un Politeia'sının İslamî terimler ışığında yorumlanmış şekli ibarettir (Olguner, X, 476). Ancak, İslam filozoflarının siyasi düşünceleri her ne kadar Yunan filozoflarının siyasi felsefelerinden ayrılmaz bir parça gibi görünse de, İslam dininin otoritesini kabul ettiklerinden dolayı büyük ölçüde farklılık arz eder (Rosenthal, 1996, 12).

Yine, siyaset ve ahlak ilişkisini yoğun biçimde işleyen Aristoteles'in ahlak konusundaki düşünceleri ile İslamın ortaya koyduğu ahlak ilkeleri arasında bir karşılaştırma yapılırsa, her ikisinin probleme bakış açıları arasında bir yakınlık ve benzerlik olduğu görülmekle birlikte; gaye bakımından büyük farklar vardır (Kaya, 1981, 226). Bu yüzden Aristoteles'in ahlak felsefesinin İslam kültür dünyasına tesiri, mantık ve tabii ilimler alanında etkili olan görüşleriyle kıyaslandığında, oldukça az ve sınırlı olmuştur. Müslümanlar yüksek ahlak ilkelerini Kur'an ve Sünnet'te buldukları için, bu konuda yabancı kültürlerle iltifat etmemişlerdir. Bunun bir sonucu olarak müslümanlar, Yunan filozoflarında olduğu gibi sistematik bir ahlak ilmi geliştirme yerine, Kur'an ve sünnet'te geçen ahlakla ilgili bilgileri derleyip, yazmışlardır. Bazen de öğütler, vasiyetler veya "Hikemiyât" adını verdikleri eserlerinde din büyüklerinin, çeşitli milletlere mensup filozofların, şâirlerin ve sûfilerin özdeyiş şeklindeki sözlerini, ibretli darb-ı mesellerini derlemişlerdir (Kaya, 1981, 227). İşte ahlak kitaplarında derlenen yabancı filozoflara ait bu özdeyiş ve darb-ı meseller, Siyasetnâmelere muhtemelen bu yolla girmiştir.

Klasik İslam siyaset felsefesi, Fârâbî'nin çalışmaları ile, Aristocu olmaktan ziyade Platoncu bir karakter taşır. Bunun nedeni, Platon'un Devlet ve Kanunlar isimli eserlerinin erken dönemde Arapça'ya çevrilip, Aristo'nun Politikasının ise uzun yüzyıllar çevrilmemesi değildir. Asıl neden Fârâbî'nin yaşadığı döneme kadar olan İslam dininin temel kaynaklarının siyasi ve idarî alanla ilgili istemlerinin ve İslam siyasî düşünce birikiminin ve siyaset olgusunun, Platoncu siyasi teoriye daha uygun olmasındandır (Korkut, 2003, 46). Fârâbî'nin siyaset düşüncesi, Platon'unki gibi büyük ölçüde metafizik ve teoriktir; yönetim sanatıyla ilgilenmediği gibi, dönemin siyasetinin bir eleştiricisi ya da bir reformcusu da değildir (Rosenthal, 1996, 179). Bu yüzden, İslam siyaset düşüncesinin oluşumunda, filozofların belirleyiciliğinden çok, İslam dininin temel kaynaklarının siyasi ve idarî alanla ilgili istemleri belirleyici olmuştur diyebiliriz.

Başta Fârâbî olmak üzere İslam filozoflarının, antik Yunan birikimleriyle, İslamın ana kaynaklarını uzlaştırarak metafizik, siyaset ve ahlak arasında kurduğu uyumlu sistem, İslam düşüncesinde köklü bir siyaset felsefesi dizisini ortaya koyamadığı gibi; sonraki düşünürler tarafından, felsefenin, siyasal alanda devreden çıkarılması ve İslam toplumunun siyaset ve yönetim modellerinin felsefî bakış açısı ile yeniden sorgulanmasının kaybolmasına neden olmuştur (Korkut, 2003, 57). Dolayısıyla İslam düşünürleri, Platon/Eflatun'un pratik, Aristoteles'in teorik siyasi görüşlerinin yalnızca tetkikçisi olmuşlar; Yunanlı filozofların siyaset felsefeleri İslam devletinin idarî seyrinde belirleyici bir etkiye neden olmamıştır. Fakat, Siyasetnâmelerde geçen bu filozoflara ait pratiğe yönelik tavsiyeler içeren ifadelerin, siyaset sanatı ve yönetim anlayışı üzerinde az da olsa etkileri hissedilmektedir.

Sonuç olarak, Siyasetnâmeler İslam dünyasında VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılmaya başlanan eserlerdir. Müslümanlar Fars, Hind ve Grek kültürleri ile temasa geçtikleri bir dönemde, kendilerinden farklı birikimleri olan bu kültürlerin tecrübe ve bilgi birikimlerinden yararlanmışlardır. Farsça, Hindçe, Sanskritçe, Yunanca, Süryanice, Nebâtî dili ve İbrânîce'den Arapça'ya yapılan tercümelemlerle kadim kültürlerle ait bilgi birikimleri İslam kültürüne aktarılıp, müslüman bilginler tarafından kullanılmıştır. Tarih ve Siyasetnâme yazarları, başta Fars tarih ve siyaset geleneği olmak üzere Hind hikmetinden ve Yunan filozoflarının ideal devlet düşüncesine dair sözlerinden esinlenmişlerdir. Siyasetnâmelerin klasik kaynaklarını, bir anlamda İran krallarının hayat hikayelerini anlatan Hûdâyname, Âyinnâme gibi eserlerle, Abbâsîlerin ilk devirlerinde idarecilik görevi yapan Bermekîler ve İbnü'l-Mukaffa gibi Fars kökenli devlet adamlarının eserleri ve tecrübeleri; Nûşirevân, Hüsrev Perviz, Behram Gûr, Büzürgmîhr gibi idarecilerin, siyaset sanatı ve ahlakına dair hikmetli sözleri; Hind filozof ve krallarının siyasî tecrübeleri ile Sokrates, Platon/Eflatun ve Aristoteles gibi Yunan filozoflarının ; Galen ve Hipokrat gibi tabiplerin ve başta Büyük İskender olmak üzere Rûm krallarının ve devlet adamlarının siyasi tecrübelerini içeren bilgiler ve sözlerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte İslam öncesi Arap krallarının hikayeleri ve siyasi tecrübeleri ile Uzakdoğu Çin kültürüne mensup filozof ve hükümdarların siyasete dair kuralları ve uygulamaları da Siyasetnâmelerin klasik kaynakları arasında zikredilmelidir. O devirde mevcut olan bu malzemeler, müslüman bilginler tarafından İslamî anlayışla sentezlenerek Siyasetnâme türü eserlerin ilk kaynaklarını oluşturmuş; Siyasetnâmelerdeki siyaset sanatı ve yönetim anlayışı üzerinde hissedilebilir derecede etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

Arslan, Mahmut. (1989), “Eski İnan Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler” *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 1. Sayı’dan Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Arslan, Mehmet. (2000), Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risale : Gelibolulu Âlî’nin “Hakâyiku’l-ekâlim” Adlı Eseri, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Ateş, A. “İbnülmukaffa” mad. *İA.*, c. V/II.
Barthold, W. *İslam Medeniyeti Tarihi, İzah ve Düzeltilmeler*, M. Fuad Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/86, Ankara.

Beydeba-Abdullah b. el-Mukaffa, *Kelile ve Dimne*, (1990), Tercüme ve Metin, çev. Karaman, H. - Topalođlu, B. Nesil Yayınları, İstanbul. Bosworth, C. E., “Nasîhât Al-Mulûk” , *El*, New Edition II, vol. II,

Câhiz, (1914), *Kitâbu ’t-tâc.*, Tahkik Ahmed Zeki Bâşâ, Birinci Baskı, Kahire h. 1332.

Demirci, M. (1996), *Beytü ’l-Hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Durmuş, İ. “İbnü ’l-Mukaffa” mad. *DİA.* c. XXI.

Eliaçık, İ. (2002), “Sünni Saltanat İdeolejisinin Mimarları”, *Bilgi ve Düşünce Dergisi*, Yıl 1, sayı 3, Aralık.

Firdevsî, (1956), *Şehnâme*, terc. Necati Lugal, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.

Fuâd Abdulmun’im. (tsz), *et-Tuhfetü ’l-mülûkiyye fi ’l-Âdâbi’s-siyâsiyye*, Müessesetü Şebabi’l-İslamiyye, İskenderiye.

Gazzâlî, (1995), *Nasîhâtü ’l-mülûk (Devlet Başkanlarına Nasihatler)*, Tercüme ve İzahlar, Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul.

Gibb, Hamilton A. R. (1991), *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, Endülüs Yayınları, İstanbul.

Hitti, P. K. (1989), *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi I-IV*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Horovitz, J. “*Vehb b. Münebbih*” mad. *İA.*, c. XIII.

Huart, Cl. “*Fağfur*” mad. *İ.A.*, c. IV.,

Hüseyin Nasr, S. (1989), *İslam ve İlim*, çev. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul.

İbn Ebû Usaybia, ‘*Uyûnu’l-enba’ fi tabakâti’l-etibba*, neşr. August Müller, Dipnotlandırılan Fuat Sezgin, c. I-III, Kahire.

İbn Hallikân, (1978), *Vefeyâtü’l-âyan ve enbâu ebnâi’z-zamân*, I-VIII, Dr. İhsan Abbas, Beyrut.

İbnü’l-Mukaffa, (1989), *Âsâru İbni’l-Mukaffa, el-Edebü’l-kebîr*, Beyrut.

İbnü’l-Mukaffa, (1989), *Âsâru İbni’l-Mukaffa, er-Risâle fi’s-sahâbe*, Daru’l-Kütübi’l-Âlemiyye, Beyrut.

İbnü’l-Mukaffa, (tsz), *el-Edebü’l-kebîr ve’l-Edebü’s-sağîr*, Daru’l-Celil, Beyrut.

İbnü’n-Nedim, (1970), *el-Fihrist*, editor and translator Bayard Edge, vol. I-II, Columbia University Press, New York.

İnalcık, H. (2000), *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul.

İnalcık, H. (2004), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

“**Ka’abu’l-Ahbar**”, *Encyclopedia of Islam*, New Edition, vol. II.

Kadir, C. A. (1990), “İslam Öncesi Hind Düşüncesi”, *İslam Düşüncesi Tarihi*, Editör M. Muhammed Şerif, İnsan Yayınları, c. I-IV, İstanbul.

Karlığa, B. (2004), *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul.

Kaya, M. (1981), “Aristoteles’in Ahlâk ve Siyaset Felsefesinin İslam Dünyasına Yansıması”, *Felsefe Arkivi*, Sayı 22-23, İstanbul.

Korkut, Ş. (2003), Fârâbi’de Siyaset ve Ahlak, *İslâmiyât Dergisi*, c. 6, sayı 1, Ocak-Mart.

Kutluer, İ. “*İbnü’l-Mukaffa*” mad., *DİA*, c.XXI.

Levent, A. S. (1963), “Siyasetnâmeler”, *T.D.A., Belleten*, Ankara.

Leyla H. Sadeddin, (tsz), *Kelîle ve dimne fî edebi'l- 'Arab*, Mektebetü'r-Risale, Amman.

Macit Fahri, (1992), *İslam Felsefesi Tarihi*, Çev. Kasım Turhan, İklim Yayınları, İstanbul.

Mâverdü, (1972), *Kavânînü'l-vizâre*, İskenderiye.

Mâverdü, (1976), *el-Ahkâmu's-sultâniyye, İslamda Hilfet ve Devlet Hukuku*, Çeviren Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul.

Mâverdü, (1984), *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fî'l-âdâbi's-siyâsiyye*, Tahkik, Dr. Fuat Abdulmun'im, İskenderiye.

Mâverdü, (1988), *Nasîhâtü'l-mülûk*, İskenderiye.

Mâverdü, (2003), *Teshîlü'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer fî ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk*, terc. M. Ali Kara, İlke Yayınları, İstanbul.

Mes'ûdü, (1964), *Mürûcu'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*, Tahkik M. Muhyiddin Abdülhamid, Mısır.

Nizâmü'l-Mülk, (1987), *Siyeru'l-mülûk, Siyasetnâme*, terc. Nurettin Bayburtlugil, Dergah Yayınları, İstanbul.

Olguner, F. "Eflâtun" mad., *D İA.*, c. X.

Ortaylı, İ. (2000), *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara.
Ritter, H. "Firdevsî" mad. *İA.*, c. IV.

Rosenthal, E. I. J. (1996), *Political Thought in Medieval Islam (Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi)*, Çev. Ali Çaksu, İz Yayıncılık, İstanbul.

Sarıbıyık, M. (2003), *Siyasetnâmeler Bağlamında Siyaset-Ahlak İlişkisi, İslamiyat Dergisi*, c. VI, sayı 1, Ocak-Mart.

Schmitz, M. "Ka'abu'l-Ahbâr" mad. *İA.*, c. VI.

Seâlibî, (1990), *Âdâbu'l-mülûk*, neşr. Dr. Celil el-Atıyye, Beyrut.

Seâlibî, (1997), *Âdâbu'l-mülûk*, terc. Said Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul.

Şeşen, R. (1983), *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.

Şeşen, R. (1993), "Tercüme Faaliyetleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. I-XIV, Editör Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul.

Şeşen, R. “Câhiz” mad. *DİA*, c. VII.

Şeyzerî. (1994), *en-Nehcü'l-mesbûk fi siyâseti'l-mülûk*, Tahkik Dr. Muhammed A. Demec, Beyrut.

T. H., “Vezir” mad., *İ.A.*, c. VIII.

Turtûşî, *Kitâbu sirâci'l-mülûk ve'l-hulefa ve minhaci'l-vulât*, Çorlulu Ali Paşa Nüshası, No: 363.

Turtûşî, (1994), *Sirâcü'l-mülûk*, Tahkik Muhammed Fethi Ebu Bekr, Ürdün.

Turtûşî, (1995), *Sirâcü'l-mülûk (Siyâset Ahlakı ve İlkelerine Dair)*, Haz. Said Aykut, İstanbul.

Uğur, A. (Tsz) *Osmanlı Siyâset-nâmeleri*, Kültür ve Sanat Yayınları.
Ülken, H. Z. (1935), *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yayınları, İstanbul.

Ülken, H. Z. (1998), *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, Ülken Yayınları, İstanbul.

Ülken, H. Z. “Hacib”, mad., *İ.A.*, c. 5V/1.

Watt, W. M. (1999), *Islamic Political Thought*, Edinburgh University Press.

Yusuf Has Hacib, (1998), *Kutadgu Bilig*, Çeviri, R. Rahmeti Arat, TTK., Ankara.

Zencânî, *el-Letâifü'l-'Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Bölümü, No : 316.

